

Kurumsal Dinden Bireysel Dindarlığa: Ait Olmadan İnanma

Habip MEÇİN*

Öz

Bu çalışma, modernleşme ve klasik sekülerleşme kuramlarının sınırlarını aşarak, dinin toplumsal varlığının kurumsal yapılarla sınırlı kalmadığını savunmaktadır. Merkezi kavram olarak, bireyin kurumsal dinî aidiyetlerden bağımsız olarak inancını sürdürmesini ifade eden “ait olmadan inanma” olgusu ele alınmıştır. Kuramsal çerçeve, Thomas Luckmann’ın “görünmeyen din” yaklaşımı, Grace Davie’nin “ait olmadan inanma” ve “vekil din” kavramları ile Talal Asad’ın sekülerizme yönelik tarihsel ve kurumsal eleştirileri üzerine inşa edilmiştir. Çalışma, klasik sekülerleşme tezlerinin aksine, dinin toplumsal görünürlüğünün azalmadığını; bireysel, kültürel ve dijital düzlemlerde dönüşüm geçirerek varlığını sürdürdüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Önemi, modern dönemde dinin dönüşümünü indirgemeci paradigmların ötesinde ele alarak ve neo sekülerleşme kuramların da ruhunda var olan farklı bir perspektif sunmasında yatmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel kurumlardan bağımsız gelişen yeni dindarlık biçimlerinin bireysel inanç kadar kültürel hafıza ve sosyalleşme süreçlerini de dönüştürdüğü, Hayalhanem dijital topluluğu örneğiyle somutlaştırılmıştır. Araştırma, nitel içerik analizi ve tematik çözümleme yoluyla teorik literatür ile saha verilerini sosyolojik bir yaklaşımla değerlendirmiş; kurumsal aidiyetten kopan bireylerin dijital ortam pratikleri gözlemsel ve yorumlayıcı bir perspektifle incelenmiştir. Çalışma, dinin modern dönemde yok olmadığını; bireyselleşme/dijitalleşme ekseninde biçim değiştirerek varlığını sürdürdüğünü; sekülerleşmenin ise dinin kaybı değil dönüşümü olduğunu vurgulamaktadır. Dijital medya, bireysel inanç ve kültürel hafıza, bu dönüşümün belirleyici unsurları olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, Bireysel Dindarlık, Kurumsal Din, İnanç ve Aidiyet, Ait Olmadan İnanma

From Institutional Religion to Individual Religiosity: Believing Without Belonging

Abstract

This study transcends the boundaries of modernization and classical secularization theories, arguing that the social presence of religion is not limited to institutional structures. The central concept is the phenomenon of "believing without belonging," which refers to an individual's ability to maintain their faith independent of institutional religious affiliations. The theoretical framework is built upon Thomas Luckmann's "invisible religion" approach, Grace Davie's concepts of "believing without belonging" and "surrogate religion," and Talal Asad's historical and institutional critiques of secularism. Contrary to classical secularization theses, the study aims to demonstrate that the social visibility of religion has not diminished; rather, it continues to exist through transformations at individual, cultural, and digital levels. Its significance lies in its ability to address the transformation of religion in the modern era beyond reductionist paradigms and to offer a different perspective, one that embodies the spirit of neo-secularization theories. In this context, the case of the Hayalhanem digital community demonstrates how new forms of religiosity, developing independently of traditional institutions, have transformed not only individual belief but also cultural memory and socialization processes. The research utilizes a sociological approach to theoretical literature and field data through qualitative content analysis and thematic analysis. The digital media practices of individuals who have broken away from institutional affiliation are examined from an observational and interpretive perspective. The study emphasizes that religion has not disappeared in the modern era; it has continued to exist, albeit in a form that shifts along the axis of individualization and digitalization. Secularization, however, is not the loss of religion but its transformation. Digital media, individual belief, and cultural memory stand out as the defining elements of this transformation.

Keywords: Secularization, Individual Religiosity, Institutional Religion, Faith and Belonging, Believing Without Belonging

ATIF: Meçin, H. (2025). Kurumsal dinden bireysel dindarlığa: Ait olmadan inanma. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 8(2), 579-597. <https://doi.org/10.47951/mediad.1721890>

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, e-mail: sosyiloghabip@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1948-3324, Mersin, Türkiye

Giriş

Modernleşme ve onun en önemli motivasyon kaynağı olan sekülerleşme, toplumların dinî yapılarının evrimi ve dinin toplumsal alandaki rolünün nasıl değiştiği üzerine pek çok araştırmanın odağında yer almaktadır. Din-bilim ve din-toplum ilişkisinin ele alındığı sekülerleşme tartışmaları, dinin toplumsal yapılar içindeki konumunun modernleşme ve rasyonelleşme süreciyle birlikte nasıl dönüşüme uğradığını inceleyen teorik çerçeveler etrafında şekillenmektedir. Klasik sosyolojinin kurucu isimleri olan Auguste Comte, Karl Marx, Émile Durkheim ve Max Weber, sekülerleşmeyi modernitenin doğal ve evrensel bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Comte, toplumsal gelişimin teolojik, metafizik ve pozitivist aşamalardan geçtiğini ileri sürdüğü “Üç Hal Yasası” ile bilimin yükseleceğini, dinin ise giderek işlevini yitireceğini savunmaktadır (Aron, 2000, ss. 67-69). Marx, dini sınıf temelli sömürünün ideolojik bir aracı olarak görür ve sınıfsız toplum düzeninde dinin ortadan kalkacağını öngörmektedir (Aron, 2000, ss. 157-163). Durkheim dini, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan işlevsel bir kurum olarak ele alır; ancak modernleşmeyle bu işlevin diğer kurumlarca üstlenileceğini belirtmektedir (Wallace & Wolf, 2002, s. 56). Weber ise sekülerleşmeyi “dünyanın büyüden arındırılması” olarak tanımlar ve modern toplumlarda akılcı düşüncenin yükselişiyle birlikte dinin toplumsal etkisinin azalacağını ifade etmektedir (Attas, 2019, s. 42).

Klasik sekülerleşme kuramı, sanayileşme ve toplumsal ilerlemeyle birlikte dinin toplumsal alandaki etkisinin azaldığını ve zamanla sosyal yaşamdan çekileceğini öngörmektedir. Bu kuram, özellikle 20. yüzyılın ortalarında, dinin evrimsel bir süreç içerisinde giderek daha marjinal bir yer edineceği inancını yaygınlaştırmıştır (Stark, 1999, ss. 249-273). Ancak, günümüzde yapılan birçok sosyolojik araştırma, bu klasik anlayışın aksine, dinin yok olmadığını, yalnızca biçim değiştirdiğini ve toplumsal alanda yeni formlar kazandığını göstermektedir. Thomas Luckmann'ın (2016), “görünmeyen din” kavramı, dinin toplumda nasıl daha bireysel bir düzeyde sürdüğünü (s. 13) ortaya koyan önemli bir yaklaşımdır. Luckmann, dinin kurumsal yapılar aracılığıyla değil, daha çok bireysel inanç ve pratikler üzerinden varlık kazandığını savunarak, dinin toplumsal alandaki etkisinin zayıfladığını, ancak kaybolmadığını ifade etmektedir.

İbn Haldun'un “asabiyet” kavramı açısından bakıldığında kentler, kolektif dayanışma ve cemaat bağlarını zayıflatarak bireyin özerkliğini ve yaşam konforunu ön plana çıkaran (2018, s. 327) bir sosyo-kültürel yapı ortaya koymaktadır. Bu nedenle, kentleşmenin sekülerleşmeyi teşvik eden başlıca tarihsel süreçlerden biri olduğu yaygın bir kanaattir. Bir başka ifadeyle kentleşmenin, bireyin dinsel ve geleneksel otoritelerden görece bağımsızlaşmasını hızlandırarak sekülerleşme sürecine yapısal bir zemin hazırladığı genel kabul gören bir görüştür (Ertit, 2019, s. 193). Ancak dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni dindarlık formları dini bir örgütlenme olarak muhafazakâr yönelimli şehirlerde değil görece daha büyük kozmopolit (İstanbul, İzmir, Bursa ve Mersin gibi) kentlerde tutunabilmesi klasik sekülerleşme teorisine aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Post-sekülerliğe çağrı niteliği taşıyan “şehir karanlığının din ışığını çektiği” söylemi, yeni dindarlık formlarının büyük kentlerde temerküz etmesine ve orada bir ideolojik eksen oluşturmasına (Sarı & Demir, 2024, ss. 87-88) sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Nitekim metropol gençliğinin yaşadığı anlam krizi, bu söylemin hem hedef kitlesini hem de meşruiyetini belirleyen başlıca dinamik olarak öne çıkmaktadır.

Sekülerleşme tartışmalarının klasik tezlerinin ötesinde, post-seküler bir bakış açısı gelişmeye başlamaktadır. Post-sekülerizm, modernleşme süreci ile birlikte dinin toplumsal hayattan çekilmesi yerine, bireylerin dinî inançlarını farklı biçimlerde, daha özgür bir şekilde sürdürmeye devam ettiklerini öne sürmektedir. Grace Davie'nin (2012), “ait olmadan inanma” (believing without belonging) kavramı (ss. 3-7), bu dönüşümün önemli bir göstergesidir. Davie, modern toplumda dinî aidiyetin azalmasının, bireylerin Tanrı'ya olan inançlarının kaybolduğu anlamına gelmediğini; aksine, dinin daha bireysel, daha özgür bir biçimde sürdüğünü ifade etmektedir. Ateistlerin dahi Tanrı hakkında oldukça bilgi sahibi olduklarını belirten Davie, inanç ve aidiyetin ayrıştığı yeni bir dinî pratik biçiminin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu durum, toplumların geleneksel dinî yapılarla bağlarını

koparmalarına rağmen, dini bir değer olarak benimsediklerini ve yaşamlarında dinin hâlâ önemli bir rol oynadığını gösterir.

Bu dönüşümde dijitalleşmenin rolü büyüktür. Dijital medya, bireylere, dinî inançlarını ve pratiklerini kurumsal dinî yapıların dışına taşımalarına imkân sağlamaktadır. Dijital dindarlık (digital religiosity) kavramı, bireylerin dinî aidiyetleri üzerinden dinî deneyimlerini sanal platformlarda yeniden yapılandığı bir süreci ifade etmektedir. Geleneksel dinî kurumlar, fiziksel yapılarıyla belirli bir toplumsal yapıyı oluştururken, dijital medya bu yapıları esnetmekte ve bireylere daha özgür, esnek bir alan sunmaktadır. Bu bağlamda, Hayalhanem gibi dijital topluluklar, bireylerin kurumsal dinî yapılarla aidiyet ilişkisi kurmadan dinî deneyimlerini paylaşmalarına olanak tanımaktadır. Bu tür topluluklar, geleneksel dinî kurumların yapısal katılığında farklı olarak, bireylerin kendi inançlarını ifade ettikleri ve birbirleriyle bağlantı kurdukları yeni tür dinî oluşumlardır. Sanal mekanlarda ortaya çıkan ve belli bir duygu ve inanç etrafında kümelenen insanlar sosyolojik anlamda “kolektif” yapı oluşturmaktadır (Sarı & Demir, 2024, s. 79). Bu nedenle, günümüzün dijital ve bireyselleşmiş dindarlık biçimlerini, klasik cemaat ve tarikat kategorileriyle açıklamak artık analitik olarak yetersizdir. Zira post-modern birey, aidiyetle kimlik arasındaki ilişkiyi geçici, esnek ve seçici biçimde yeniden tanımlamaktadır. “Bir yere ait olmadan bir şey olma” hali, bu yeni dindarlık biçimlerinin temel kimlik kipine dönüşmüştür. Bu durum, “cemaatin içinde olmadan cemaatle olma” ya da “cemaatçi olmadan cemaatte bulunma” gibi ara formlarda görünür hâle gelmektedir. Nitekim çağdaş dönem, Bauman’ın “akışkan kimlikler” olarak adlandırdığı (Bauman, 2000, s. 39; 2005, s. 183) duruma paralel biçimde, “ocaksız ülkücüler”, “dergâhsız dervişler” ve “cemaatsiz nurcular”ın toplumsal sahnesini temsil etmektedir. (Sarı, 2023, s. 175; Sarı & Demir, 2024, s. 80).

Bu çalışma, kurumsal dinden bireysel dindarlığa geçiş sürecinde, ait olmadan inanma olgusunun nasıl bir dönüşüm yaşadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, dijitalleşmenin dinî aidiyet algısını nasıl dönüştürdüğü, bireylerin dinî pratiğinin ve inançlarının dijital platformlarda nasıl yeni bir biçim aldığını da ele alacaktır. Çalışma, sekülerleşmenin dinin yok olması değil, biçimsel dönüşümünü ifade ettiğini savunarak, post-seküler yaklaşımın din sosyolojisindeki önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, dijital medya ve kültürel hafıza arasındaki ilişki, bireysel inanç pratiklerinin nasıl şekillendiği ve toplumdaki dinî yapılarla ilişkilerin nasıl evrildiği üzerine derinlemesine bir inceleme sunulacaktır. Bu araştırmanın literatüre katkısı, dinin toplumsal alandaki rolünün modern çağda kaybolmak yerine biçim değiştirerek varlığını sürdürdüğüne dair güçlü bir argüman sunmak olacaktır. Ayrıca, dijital dindarlık kavramının, geleneksel kurumsal yapılarla aidiyetin azalması ile nasıl yeni bir dinî pratiğin doğmasına olanak tanıdığını ortaya koymaktadır.

Araştırma Soruları

Bu çalışma, modernleşme sürecinde dinin toplumsal görünümünün klasik sekülerleşme kuramlarının öngördüğü biçimde zayıflamadığını; aksine, kurumsal yapılardan bağımsız olarak yeni biçimlerde yeniden üretildiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, bireyin inançla kurduğu ilişkinin “ait olmadan inanma” biçiminde yeniden şekillenışı, araştırmanın merkezini oluşturmaktadır. Çalışma, özellikle dijital alanlarda ortaya çıkan bu yeni dindarlık biçimlerinin, bireysel inanç, kültürel hafıza ve toplumsal aidiyet süreçleri üzerindeki etkisini sosyolojik bir perspektiften anlamayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede araştırma boyunca şu sorulara cevap aranmaktadır

1. Modernleşme süreci, bireylerin dinle kurdukları ilişkiyi nasıl dönüştürmektedir?
2. Kurumsal aidiyetlerden bağımsız inanç biçimleri, bireysel kimlik ve anlam arayışını nasıl yeniden tanımlamaktadır?
3. “Ait olmadan inanma” olgusu, çağdaş bireyin dini deneyiminde ne tür bir sosyolojik karşılık bulmaktadır?

4. Dijital medya ortamları, bireysel dindarlığın ifade, paylaşım ve toplumsallaşma biçimlerini nasıl biçimlendirmektedir?
5. Hayalhanem gibi dijital dinî topluluklar, modern bireyin inanç, aidiyet ve maneviyat arayışına nasıl bir zemin sunmaktadır?
6. Dijital dindarlık, geleneksel dinî otorite anlayışını hangi açılardan dönüştürmektedir?
7. Bireyselleşen inanç pratikleri, kültürel hafıza ve dinî sosyalleşme süreçlerini nasıl etkilemektedir?
8. Sekülerleşme süreci, dinin toplumsal alandan çekilişini mi, yoksa biçimsel bir dönüşümünü mü ifade etmektedir?
9. Dijital dinî topluluklarda inanç, aidiyet ve kimlik etkileşimi, modern toplumun bireyselleşme ve anlam arayışı dinamikleriyle nasıl ilişkilidir?

Yöntem

Bu çalışma, dinî pratiklerin dönüşümünü ve post-sekülerleşme sürecindeki bireysel dindarlık anlayışını anlamak için nitel bir araştırma yöntemi kullanmaktadır. Nitel araştırmalar, toplumsal olguları anlamak ve derinlemesine çözümlemek için etkin bir yöntem olarak tercih edilmektedir (Şimşek, 2018, s. 22). Bu bağlamda, çalışmada dinî aidiyetin kurumsal yapıdan bağımsız olarak nasıl evrildiği ve dijital platformlar üzerindeki yeni dinî pratiklerin nasıl şekillendiği incelenmektedir. Araştırma, üç temel veri toplama tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir: derinlemesine görüşme, katılımcı gözlem ve netnografi. Bu çoklu veri toplama modeli, araştırmanın amacına uygun olarak, Hayalhanem adlı dinî topluluğun dinî pratiklerini hem fiziksel mekânlarda hem de dijital ortamda incelemeyi mümkün kılmaktadır.

1. Derinlemesine Görüşme Tekniği

Bu araştırmanın en temel veri toplama yöntemlerinden biri derinlemesine görüşme tekniğidir. Derinlemesine görüşmeler, katılımcıların bireysel deneyimlerini ve inançlarını daha ayrıntılı bir şekilde anlamak için kullanılmaktadır (Ökten, 2021, s. 14). Araştırmaya, toplamda 30 katılımcı dahil edilmiştir. Katılımcılardan 11'i kadın, 19'u ise erkektir. Görüşmelerin her biri yaklaşık bir saat sürmüş ve açık uçlu sorular kullanılarak katılımcıların doğal bir sohbet ortamında yanıt vermeleri sağlanmıştır. Görüşme soruları, katılımcıların dinî pratikleri, dijital medyada dinî aidiyetleri ve topluluğa katılma deneyimleri üzerine odaklanmıştır. Görüşmelerin tamamı etik kurul izni alındıktan sonra, 1 Aralık 2023 ile 1 Şubat 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kaydına alınmış ve daha sonra transkripte edilerek yaklaşık 250 sayfalık yazılı veri elde edilmiştir.

2. Katılımcı Gözlem Tekniği

Katılımcı gözlem, örneklemi oluşturan topluluğun dinî pratiklerini ve bireylerin sosyal etkileşimlerini yerinde gözlemek için kullanılmıştır. 2023-2024 yıllarında yaklaşık 1 yıl süren gözlem süreci, araştırmacının Hayalhanem'in Mersin'deki merkezine belirli periyotlarla 13 kez ziyaret gerçekleştirilmesiyle yapılmıştır. Bu gözlemler, topluluğun sosyal yapısını, katılımcıların gruba katılım biçimlerini, grup içindeki etkileşimleri ve dinî pratikleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Gözlemler sırasında, grup üyelerinin sohbet oturumlarındaki jest ve mimikler, ikram düzeni, mekân tasarımı, giyim-kuşam tarzları, canlı yayınlar ve sosyal medya etkileşimleri gibi detaylar izlenmiş ve kaydedilmiştir. Katılımcı gözlem, topluluğun dinî pratiğini ve grup içindeki etkileşimleri daha derinlemesine anlamak için kritik bir yöntem olmuştur.

3. Netnografi (Siber Etnografi) Tekniği

Araştırmaya dahil edilen bir diğer veri toplama tekniği ise netnografi, diğer bir ismiyle siber etnografidir. Netnografi, dijital toplulukların ve sanal ortamdaki dinî pratiklerin incelenmesinde yaygın olarak kullanılan bir tekniktir (Özbölük & Dursun, 2015, s. 228). Bu yöntem, etnografi tekniğinin dijital ortama uyarlanmış versiyonudur ve dijital ortamda topluluklarla doğrudan etkileşim kurmayı gerektirir (Kozinets, 2010, s. 95). Bu araştırmada, Hayalhanem grubunun sosyal medya mecralarında (Instagram, YouTube, WhatsApp) oluşturduğu içerikler analiz edilmiştir. Araştırmacı, grubun çevrimdışı ve çevrimiçi içeriklerine abone olarak, sosyal medya üzerinden doğrudan etkileşimde bulunmuştur. Ayrıca, grup üyelerinin içerik üretme ve izleyici tepkileri ile ilgili etkileşimleri gözlemlenmiştir. Grubun YouTube üzerindeki en çok izlenen 10 videosu; izlenme sayıları, beğeni oranları, yorumlar ve içerik kategorilerine göre incelenmiş ve dijital dindarlık üzerinden sosyolojik bir çözümleme yapılmıştır.

Bu çalışma, kullanılan üçlü veri toplama modeli sayesinde zenginleştirilmiş verilere dayanmaktadır. Derinlemesine görüşmeler, katılımcı gözlemler ve netnografi yöntemi, Hayalhanem topluluğunun dinî pratiğini hem fiziksel mekânda hem de dijital platformlarda analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Görüşmelerde toplanan yazılı veriler, gözlemlerle sağlanan katılımcı izlenimleri ve netnografik analiz ile elde edilen dijital içeriklerin bir araya gelmesi, araştırmanın kapsamını genişletmiş ve daha derinlemesine bir değerlendirme yapılmasını sağlamıştır. Bu üçlü veri toplama yaklaşımı, araştırmacının topluluğun dinî pratiğini daha geniş bir çerçevede anlamasına olanak tanımıştır.

Kurumsal Dinden Bireysel Dindarlığa: Ait Olmadan İnanma

Son yüzyılda, toplumsal yapılar ve dinî inançlar arasındaki ilişki önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Modernleşme sürecinin getirdiği sekülerleşme tartışmaları, dinin toplumsal alandaki etkisinin azaldığına dair pek çok argümanı gündeme getirmiştir. Ancak, bu süreçle birlikte dinin toplumdaki etkisinin kaybolduğuna dair klasik tezler, post-sekülerleşme ve bireysel dindarlık anlayışlarının ortaya çıkmasıyla sorgulanmıştır. Kurumsal dinin, özellikle de dinî kurumlar olan kilise ve cami gibi yapılar arasındaki zayıflama, dinin bizzat kendisinin zayıfladığı anlamına gelmemektedir. Bu dönüşüm, bireylerin dinî inançlarını kurumsal yapılar dışında, daha özgür ve bireysel bir biçimde sürdürmelerine olanak tanımaktadır. İşte bu noktada, “ait olmadan inanma” kavramı devreye girmektedir.

Kuramsal Temel

1. Kurumsal Din ve Bireysel Dindarlık: Geleneksel Bakış Açısı

Sekülerleşme tartışmaları, özellikle dinin toplumsal alandaki yerini sorgulayan teorilerle şekillenmektedir. Agustin Comte, Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber gibi klasik sosyolojinin kurucu isimleri sekülerleşmenin modernitenin bütünüyle bir parçası olduğunu ve tüm dünyayı kuşatacağını düşünmektedir (Kirman & Çapcıoğlu, 2015, s.161). Örneğin Comte, toplumda meydana gelen olay ve olguların tabiat yasaları çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunan pozitif bilim anlayışını savunmaktadır. Comte bu anlayışını “üç Hal” yasası ile açıklamaktadır. Ona göre bilim ve aklın ortaya çıktığında zamanla dine olan ihtiyacı da ortadan kalkacaktır (Aron, 2000, s. 67-69). Marx, din-toplum ilişkisini materyalist bir perspektifle ele almakta ve toplumların nihai aşamada komünist ütopyaya doğru evrileceğini dile getirmektedir. Marx söz konusu ütopya statülerin eşitliği olacağından artık dine ihtiyaç duyulmayacağını ileri sürmektedir (Aron, 2000, s. 157-163).

Durkheim’a göre din, toplumsal entegrasyonu sağlamak, bireylerin bir topluluk içinde uyumlu bir şekilde bir arada yaşamalarını sağlamak için merkezi bir rol oynamaktadır. Din, toplumsal değerleri pekiştirmekte ve bireyleri toplumsal normlara uygun davranmaya teşvik etmektedir. Bu yaklaşımıyla Durkheim Fonksiyonalist kuramın öncü ismi olmaktadır (Kirman & Çapcıoğlu, 2015, s. 158). Ona göre toplumdaki sosyal kurumların tamamı insanların ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir ve

din de bu kurumlardan bir tanesidir. Din bütün toplumlarda dört önemli işlevi yerine getirmektedir. Bunlar anlam, kimlik, aidiyet ve yapısal işlevlerdir. Dolayısıyla herhangi bir sosyal davranış veya kurum toplumsal yapı içinde mutlaka bir fonksiyon icra etmek zorundadır aksi taktirde işlevsiz bir kurum veya davranışın toplumdaki varlığını sürdürmesi mümkün değildir (Wallace & Wolf, 2002, s. 56). Weber ise sekülerleşme olgusunu “dünyanın büyüden arınması” şeklinde ifade etmektedir. Weber’e göre modern toplumların rasyonelleşmesiyle birlikte Tanrı’dan, büyüden ve animistik ruhlardan zamanla arınacaktır (Attas, 2019, 42). Dolayısıyla dinin modern toplumlarda, özellikle Batı dünyasında işlevselliğini yitireceği öngörüsü, sekülerleşme görüşünün temel taşlarını oluşturmuştur.

Geleneksel anlayışa yakın duran diğer bir isim ise Talcott Parsons olmuştur. Parsons, dinin toplumsal denetim ve istikrarın sağlanmasındaki rolünü derinlemesine incelemiştir. Parsons’a göre, din toplumsal düzenin korunmasında ve toplumun bütünleşmesinde önemli bir işlevsel rol oynar. Onun Toplum ve Toplumsal Sistem adlı eserinde (Akt. Erkan, 2008) din, bireylerin toplumla uyum içinde olmalarını sağlayan ve toplumsal normlara uygun davranışları teşvik eden bir sistem olarak tanımlanmıştır (ss. 87-112). Din, bireysel duygular ve inançlar üzerinden toplumun bütünlüğünü sağlayan bir “toplumsal sistem” olarak işler. Parsons’ın sosyolojisinde, dinin işlevi sadece bireysel inançlar ve dinî pratiklerle sınırlı kalmaz. O, dinin aynı zamanda toplumsal yapıyı denetleyen ve bireyleri toplumsal düzenle uyumlu hale getiren bir yapı olduğunu belirtir. Bu bağlamda, dinin kurumsal yapıları, özellikle büyük dinî cemaatler, toplumsal düzeni sağlamak adına toplumsal kontrol işlevi görmektedir. Parsons, modernleşme ile birlikte dinin kurumsal etkisinin azalacağına dair bazı öngörüler olsa da dinin toplumsal düzeni sağlayan bir işlevi olduğunu her zaman savunmuştur. Bireysel dindarlık anlayışının, bu kurumsal yapılar üzerinden şekillendiği ve toplumsal denetimin dinî normlar üzerinden sağlandığı görüşünü benimsemiştir. Weber, Durkheim ve Parsons gibi klasik sosyologların din anlayışları, modern toplumlarda dinin kurumsal yapılarla güçlü bir şekilde ilişkilendirildiğini vurgulamaktadır. Ancak, modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinin etkisiyle, bireylerin dinî inanç ve pratiklerinin kurumsal yapılardan bağımsız bir biçimde şekillendiği görülmektedir. Bu geleneksel bakış açısının öne sürdüğü dinin toplumsal işlevi, günümüzün post-seküler toplumlarında, bireysel dindarlığın daha özgür ve kurumsal yapılardan bağımsız bir biçimde varlığını sürdürmesiyle sınanmıştır.

Durkheim ve Parsons’un kurumsal din anlayışlarının aksine, son yıllarda yapılan araştırmalar, bireysel inançların dinî aidiyetle birlikte değişen yapısını ortaya koymuştur. Din, sadece toplumsal uyum sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin kişisel deneyimlerine dayalı bir şekilde şekillenmektedir. Bu bireysel dindarlık, dinî kurumsal yapılardan bağımsız olarak, dijital platformlar ve sosyal medya üzerinden bireylerin kendi inanç sistemlerini ve dinî pratiklerini ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, post-sekülerleşme bağlamında, dinin sadece toplumsal yapılar üzerinden değil, bireysel düzeyde de varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda, dinin toplumsal düzeydeki görünürlüğünün azalmış olması, dinin içsel yapılarında bir değişim olduğunu, ancak toplumsal değerler ve bireysel inançlar üzerinde hala güçlü bir etki bıraktığını göstermektedir. Bu dönüşüm, özellikle kurumsal din ile bireysel dindarlık arasındaki farkları daha belirgin hale getirmiştir. Grace Davie’nin (2005), “ait olmadan inanma” kavramı, bu dönüşümün önemli bir kavramsal karşılığıdır (s. 5). Davie, bu terimi kurumsal dinî yapılarla olan bağlantısını koparmış, ancak bireysel olarak hala inanan kişileri tanımlamak için kullanmaktadır. Bu yaklaşım, dinin kurumsal yapılarından bağımsız olarak, bireylerin dinsel pratiklerini ve inançlarını sürdürebildiği bir yapıyı anlatır. Bu bağlamda, bireysel dindarlık, modern toplumların dinî pratiklerine dair yeni bir anlayışın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda Durkheim ve Parsons’un din anlayışları, modern toplumlarda dinin toplumsal işlevlerini ve kurumsal yapıların önemini vurgularken, günümüzde bireysel dindarlığın giderek daha fazla öne çıktığı bir ortamda bu görüşler yetersiz kalmaktadır. Bireysel inançların ve dinî pratiklerin kurumsal yapılardan bağımsız bir biçimde şekillendiği post-seküler toplumlar, dinin kurumsal ve

bireysel düzeydeki değişimini gözler önüne sermektedir. Bu dönüşüm, dinin toplumsal işlevinin zamanla bireysel inançlar ve dijital pratikler aracılığıyla yeniden şekillendiği bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir.

2. Sekülerleşme Teorisi ve Bireysel Dinî Pratiklerin Evresi

Sekülerleşme, toplumsal bilimlerde modernleşme ile birlikte dinin toplumsal alandaki etkisinin azalacağına dair bir teoridir. Bu teori, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda, modernleşmenin ve bilimin ilerlemesinin dinî kurumsal yapıların ve dinî inançların yerini alacağı şeklinde biçimlenmiştir. Örneğin sekülerleşme teorisinin öncüleri arasında sayılan Weber (2010, ss), dinin geleneksel toplumsal yapıdaki otoritesinin modernleşmeyle birlikte aşındığını savunmuş ve modern dünyanın “rasyonelleşmiş” yapısının, bireyleri dinî inançlardan uzaklaştıracağını öngörmüştür (118-121). Bu bağlamda, bireysel dinî pratiklerin kurumsal dinin egemenliğinden koparak daha özelleşmiş, bireysel bir hale gelmesi bekleniyordu.

Ancak sekülerleşme teorisinin klasik varsayımlarının aksine, post-sekülerleşme teorisi, dinin toplumdaki çekilmediği, aksine bireylerin dinî tercihlerinde daha fazla çeşitlenme ve esneklik yaşandığı bir dönemi işaret eder. Bu, özellikle 1980'lerden itibaren, Batı'da dinî aidiyetin azalmasına karşın, dinî pratiklerin özelleşerek, bireysel düzeyde farklılaşmasına yol açan bir süreçtir. Post-sekülerleşme, klasik sekülerleşme teorisinin aksine, dinin toplumsal hayattan tamamen çekilmediği, hatta yeni formlar ve pratikler üzerinden yeniden varlık gösterdiği bir olguyu ifade eder. Habermas (2007) gibi çağdaş düşünürler, post-seküler toplumların, dini yeniden anlamlandırma sürecine girdiğini ve dinin sadece toplumsal yapılar üzerinden değil, aynı zamanda bireysel dinî pratikler aracılığıyla da varlık gösterdiğini belirtmişlerdir. Ona göre, post-seküler toplumlar, dinin toplumdaki etkilerini yalnızca kurumsal alanla değil, bireysel dinî inançlar ve pratiklerle de ilişkilendirirler (s. 85). Bu bağlamda, post-sekülerleşme, bireylerin inançlarını ifade etme biçimlerinin kurumsal dinî yapılardan bağımsız olarak şekillendiği bir dönemi işaret eder.

Post-sekülerleşme süreciyle birlikte, bireylerin dini pratikleri ve inançları, geleneksel dini yapıların dışında, daha esnek ve özelleşmiş bir biçimde varlık gösterir. Bu, “ait olmadan inanma” (Davie, 2005), gibi kavramlarla tanımlanan yeni dinî formların ortaya çıkmasına yol açmıştır (s. 85). Bu tür dinî pratikler, bireylerin herhangi bir kurumsal yapıya bağlı olmadan, kendi kişisel inanç sistemlerini oluşturmaya olanak tanır. Bununla birlikte, din, dijitalleşen çağda sosyal medyanın etkisiyle daha bireysel ve özelleşmiş biçimlere bürünerek, “sanal dinî pratikler” gibi yeni bir alan da yaratmaktadır.

Bireysel Dinî Pratiklerin Evrimi: Geleneksel Dinî Yapılardan Dijital Platformlara

Modernleşme süreciyle birlikte uzun süre etkili olan sekülerleşme tezi, dinin kamusal alandan çekileceği ve bireylerin dine olan bağlılıklarının zayıflayacağı öngörüsünü taşımaktaydı. Ancak bu öngörüler, özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren birçok toplumda dinin farklı formlarda yeniden görünür hale gelmesiyle tartışmalı hâle geldi. Bu duruma işaret eden ve sekülerleşme-sonrası gelişmeleri açıklamaya çalışan kuramsal çerçeve, post-sekülerleşme kavramı ile ifade edilmektedir. Post-sekülerleşme, yalnızca dinin kamusal alana geri dönüşünü değil, aynı zamanda bireylerin kurumsal yapılardan uzaklaşarak kendi anlam dünyaları içinde yeni dinî pratikler geliştirmelerini de içermektedir. Habermas (2001), post-seküler toplumların dinle kurduğu ilişkiyi yeniden müzakere ettiğini ve dinin rasyonel kamusal alanla çelişmeyen, aksine onunla birlikte var olabilecek bir yapı kazandığını öne sürmektedir (ss. 70-85). Dolayısıyla modernleşme süreciyle birlikte dinin kamusal alandaki rolünü yitireceği yönündeki klasik sekülerleşme tezi, günümüz sosyoloji literatüründe önemli ölçüde revize edilmiştir. Bu tez, çağdaş birçok sosyolog tarafından yeni kavramlar ve metaforlarla artık kabul edilen bir gerçek olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda dinin toplumsal düzlemdeki etkisi yalnızca kurumsal yapıların gerilemesi üzerinden değil, bireysel pratikler, sembolik temsiller ve kültürel sermaye biçimleriyle birlikte ele alınmaktadır. Luckmann'ın (2016) “görünmeyen din” metaforu, tam da bu dönüşüme işaret eder (s. 13). Luckmann'a göre, dinin

kurumsal biçimlerinin gerilemesi, dinin kendisinin toplumsal alandan silinmesi anlamına gelmemektedir; aksine din, gündelik hayatın sıradan pratiklerine içkin, kişiselleşmiş bir biçimde varlığını sürdürmektedir.

Bu noktada Pierre Bourdieu'nun (2010), sermaye kuramı, dinin çağdaş toplumdaki görünürlüğü ve dönüşümünü analiz etmek için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır (ss. 45-75). Bourdieu'ya göre toplumsal aktörler yalnızca ekonomik sermaye değil; aynı zamanda kültürel, sosyal ve sembolik sermaye biçimleri üzerinden de eylemde bulunmaktadır. Din, bu çerçevede sadece inanç sistemi değil, aynı zamanda bireylere sembolik güç sağlayan bir sermaye türü olarak değerlendirilebilir. Modern toplumda bireyler, kurumsal dine olan aidiyetlerini kaybetmiş olsalar dahi, maneviyat, etik değerler ve ritüeller aracılığıyla kültürel ve sembolik sermaye üretmeye devam etmektedirler. Bu, Grace Davie'nin "ait olmadan inanma" kavramıyla da örtüşmektedir. Davie'ye göre (Davie, 2012, ss. 3-7) insanlar, örgütsel yapılarla ilişkilensizce inanç üretmekte, böylece bireysel sermaye repertuarlarını genişletmektedirler (ss. 3-7). Ayrıca dijitalleşme ve sosyal medyanın sunduğu yeni iletişim ortamları, dinî sembollerin dolaşıma girerek yeniden üretilmesini mümkün kılmaktadır. Bu mecralar, bireylerin dinî pratikleri görünür kılmaları ve bu sayede sembolik sermaye biriktirmeleri açısından işlevsel hâle gelmiştir. Örneğin, sosyal medya üzerinden yapılan hac ve umre paylaşımları, yalnızca bir ibadetin görünürlüğüne artırmakla kalmaz; aynı zamanda bu ibadet üzerinden toplumsal prestij (yani sembolik sermaye) inşa edilmesine de imkân tanır. Böylece dinî pratikler, kamusal alandan çekilmek yerine, yeni mecralarda yeniden şekillenmektedir.

Talal Asad'ın eleştirel yaklaşımı da bu çerçeveyi tamamlar niteliktedir. Asad'a (2007), göre sekülerizm, sadece dinin değil, dini temsil eden sermaye türlerinin de yeniden yapılandırılmasıdır (s. 22). Kilise gibi kurumsal yapılara karşı duyulan güvensizlik, bireyleri alternatif dinî sermaye kaynaklarına yöneltmektedir. Bu yeni kaynaklar, dini yalnızca inanç sistemi olarak değil; aynı zamanda kimlik, anlam üretimi ve sembolik üstünlük sağlayan bir alan olarak da konumlandırmaktadır. Böylece dinin modern toplumdaki rolü hem kuramsal hem pratik düzlemde yeniden tanımlanmakta ve sekülerleşme tezi, post-seküler bir çerçevede sorgulanmaktadır. Grace Davie (2005) ise bu süreci, bireylerin kilise gibi kurumsal yapılara bağlılık göstermeksizin Allah'a ya da bir yaratıcıya inanmasını tanımlayan "ait olmadan inanma" kavramıyla açıklar (s. 41). Davie'nin ifadesiyle, inanç hala güçlü bir biçimde varlığını sürdürmekte, ancak kurumsal aidiyetler çözülmektedir. Dolayısıyla bu yeni dinî yönelimler, dijitalleşmenin etkisiyle daha da görünür hale gelmiştir. İnternet, bireylerin kişisel inanç sistemlerini geliştirmelerine olanak tanımakta; bu durum, "cep dindarlığı", "sanal cemaat" ve "dijital tasavvuf" gibi yeni kavramlarla ifade edilmektedir (Özbölük & Dursun, 2015, 232). Bu dönüşüm, bireysel dinî pratiklerin hem mekânsal hem de kurumsal sınırlardan bağımsızlaştığı, esnek ve çoğul bir yapıya kavuştuğu post-seküler dönemi tanımlamaktadır. Sonuç olarak, post-sekülerleşme, dinin toplumdan çekilmesi değil, dönüşerek birey merkezli yeni formlarda yaşamaya devam etmesi olarak okunmalıdır.

Araştırmanın Bulguları: Saha Notlarının Sosyolojik Tartışması

Bu bölümde, saha araştırması kapsamında elde edilen nitel veriler, sosyolojik kuramların ışığında analiz edilerek anlamlandırılacaktır. Katılımcı gözlemler ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla toplanan veriler, yalnızca betimleyici düzeyde değil, aynı zamanda teorik kavramlar çerçevesinde çözümlemeye tabi tutulacaktır. Böylece, saha bulguları üzerinden modern dindarlık formlarının geçirdiği dönüşüm, bireylerin dinî yapılarla kurduğu ilişki biçimleri ve dijital dinî alanın işlevi üzerine sosyolojik bir tartışma zemini inşa edilmesi hedeflenmektedir.

Modern çağda din, kurumsal biçimlerinden farklılaşarak bireyin hayatında hâlen güçlü bir anlam üretme kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir. Toplamların kolektif hafızasında "inanma melekesi", çağdaş yaşamın sekülerleşmiş formlarına rağmen tüm tazeliğiyle yer almakta; ancak bu inanç, giderek daha çok bireyselleşmiş, örgütsel bağlılıktan azade bir yapıya bürünmektedir. Bu dönüşüm, Bourdieu'nun kültürel ve sembolik sermaye kavramlarıyla birlikte değerlendirildiğinde

daha anlaşılır hâle gelmektedir. Bourdieu'ya (2010), göre sembolik sermaye, toplumsal alanda tanınma ve meşruiyet sağlayan simgesel unsurlardır (ss. 45-75). Bu bağlamda, dijital platformlar üzerinden yapılan manevî paylaşımlar veya dinî içerikli etkileşimler, bireyler açısından kolektif bir aidiyet üretme bile kişisel anlamda bir sermaye biçimi olarak işlev görebilmektedir.

Türkiye'de Hayalhanem gibi yapılar, bu yeni dinî deneyim biçiminin somut örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar dışarıdan bakıldığında örgütsel bir yapı gibi görünse de sosyal medyanın sunduğu esneklik, bireylerin bu tür yapılarla kurduğu ilişki biçimini geleneksel cemaat yapılarından farklılaştırmaktadır. Yapının takipçileri arasında gerçekleştirilen görüşmelerde *"Hayalhanem'i kendinize ait bir yapı olarak görüyor musunuz?"* sorusuna çoğunluğun *"hayır"* cevabı vermesi, bu farklılaşmanın açık bir göstergesidir. Bu durum, Davie'nin *"ait olmadan inanma"* kavramsallaştırmasıyla doğrudan örtüşmektedir. Bireyler, kurumsal ya da hiyerarşik bir yapıya dâhil olmaksızın, bu tür dijital dinî yapılardan beslenmekte; ancak kendilerini bu yapının organik bir parçası olarak görmemektedir. Ayrıca bu ilişkilene biçimi, bireylerin dijital dinî alanlardan elde ettikleri sembolik sermayeyi kişisel maneviyatlarını güçlendirmek için kullanmalarına olanak tanır. Bu, Asad'ın modern sekülerizmin Hristiyan kurumsal geleneğine özgü yapıları hedef aldığı ve bu nedenle sekülerliğin bağlamsal olarak farklı şekillerde ortaya çıktığı yönündeki tezini destekler niteliktedir. Türkiye bağlamında, Hayalhanem gibi dijital oluşumlar, kurumsal dini temsil etmese de bireylerin manevî dünyalarına dokunan, ancak onlardan mutlak bir aidiyet talep etmeyen yeni dinî mecralar olarak değerlendirilmelidir.

Katılımcı ifadeleri, dijital dinî yapılarla kurulan ilişkilerin, geleneksel anlamda bir *"aidiyet"* üretmekten ziyade, daha geçici, eleştirel ve temkinli bir katılım biçimiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle (K20, 36, erkek) numaralı katılımcının şu sözleri bu temkinli yaklaşımı net biçimde yansıtmaktadır:

"Hayır. Gizemi konusunda endişelerim var. Ait olamam. Tam şeffaflık olmadan ait olduğumu hissedemem. Çünkü ülkemizde ve yakın tarihimizde din adına yola çıkıp bunu suiistimal eden birden fazla yapılanma var. Artık yoğurdu üfleyerek tatmamıza müsaade edin bir zahmet." (K20, 36, erkek).

Bu ifade, Türkiye'deki dinî örgütlenmelerin geçmişteki travmatik deneyimlerle ilişkilendirildiğini ve bireylerin kolektif hafızasında bu yapılarla kurulan ilişkilerin bir tür güvensizlik zemini üzerinden yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Talal Asad'ın sekülerizm eleştirisinde vurguladığı üzere, din sadece bir inanç alanı değil, aynı zamanda iktidar ve şeffaflık taleplerinin şekillendiği tarihsel ve siyasal bir deneyim alanıdır (Asad, 2007, s. 43). Benzer biçimde, (K15, 33, erkek) numaralı katılımcı, *"Yok. Kendime yakın olarak hissetmiyorum"* ifadesiyle, Hayalhanem'i düzenli olarak takip etmesine rağmen kurumsal ya da duygusal düzeyde bir aidiyet geliştirmediklerini ortaya koymaktadır. Burada dikkat çekici olan, dijital platformlar üzerinden sürdürülen dinî ilgi ve etkileşimin, doğrudan bir *"bağlılık"* üretmesine rağmen, bunu kalıcı bir *"aidiyet"*e dönüştürmemesidir. Bu durum Grace Davie'nin *"ait olmadan inanma"* yaklaşımıyla birebir örtüşmektedir. Bireyler, dinî içerikleri tüketmekte, bu yapılardan manevî fayda sağlamakta; ancak bu ilişkiyi yapısal bir mensubiyete dönüştürmeyi tercih etmemektedirler.

Başka bir katılımcı, kurumsal yapıların kendi içinde barındırdığı kimi sınırlandırmalar ve kapalı yapılar nedeniyle aidiyet hissinin sınırlı olduğunu belirtmiştir. Katılımcıya göre, hissettiği aidiyet *"organik ve uzun süreli bir bağ"* kurmak için yeterli değildir. Bu ifadeler, Bourdieu'nun (2010), sosyal sermaye ve aidiyet kavramlarıyla birlikte düşünüldüğünde anlam kazanır (ss. 45-75). Bourdieu'ya göre, bireylerin herhangi bir yapıya duygusal ya da sosyal bağ geliştirmesi, o yapının onlara belirli bir sosyal sermaye ve tanınma alanı sunmasına bağlıdır. Ancak sosyal medya çağındaki bireyler, bu yapılarla esnek, zaman zaman faydacı ve çoğunlukla eleştirel ilişkiler kurarak kendi kişisel sermayelerini koruma eğilimindedir. Katılımcıların birçoğu, sosyal medyada takip ettikleri dinî platformlarla duygusal ya da kurumsal düzeyde güçlü bir aidiyet geliştirmediklerini açık biçimde ifade etmektedir. (K14, 42, erkek) numaralı katılımcının şu sözleri bu durumu anlamak açısından dikkat çekicidir:

“Olmaz, kendimi ait hissetsem bile çok kısa süreliğine. Bazı bariyerler konulmuş, onları geçmek için izin alman gerekiyor. Önce çok istiyorsun onları geçmeyi. Bunun için mücadele veriyorsun, yakın olmaya çalışıyorsun. Yakın olduktan sonra sahipleniyorsun. Ama bu sahiplenme, gözlemediğim kadarıyla çok kısa sürüyor” (K14, 42, erkek).

Bu ifade, dijital platformlar üzerinden inşa edilen dinî etkileşimlerin kalıcı ve organik bir bağlılık üretmediğini; aksine kısa vadeli, sınırlandırılmış ve gözlemle koşullu ilişkilerle sınırlı kaldığını göstermektedir. Bourdieu’nun sosyal ve sembolik sermaye kavramları çerçevesinde düşünüldüğünde, bireylerin bu yapılara yatırım yapmakla birlikte, yeterli sosyal getiriyi göremediklerinde geri çekildikleri anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, (K8, 31, erkek) numaralı katılımcı, “Hayır sadece takipteyim. Tam anlamıyla bir bütünlüğüm olmadı.” sözleriyle dijital ortamda takip etmenin bir mensubiyet biçimi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sosyal medya üzerinden yapılan bu tür “takip”, sembolik olarak bir ilgi beyanı olsa da bireylerin kendilerini o yapı ile bütünleştirmediklerini göstermektedir. Bu da Davie’nin “ait olmadan inanma” kavramının dijital dindarlık bağlamındaki somut bir karşılığı olarak yorumlanabilir.

Katılımcı ifadeleri aynı zamanda Türkiye’de yakın geçmişte yaşanan toplumsal ve siyasal olayların (Türkiye’de özellikle 15 Temmuz sonrası süreç) dinî yapılarla kurulan ilişkileri nasıl dönüştürdüğüne de işaret etmektedir. Kurumsal dinî yapılara duyulan güvensizlik, bireyleri örgütlü yapılardan uzaklaştırmakta; ancak bu durum dinden veya maneviyattan tümüyle kopma biçiminde gerçekleşmemektedir. Katılımcıların aktardığı gibi, bireyler Allah, ahlâk ve kutsallık ile bağlarını sürdürme yönünde güçlü bir motivasyona sahiptirler. Ancak bu bağ, artık cemaatler ya da tarikatlar üzerinden değil, daha bireysel, seçici ve denetleyici bir ilişki biçimiyle kurulmaktadır. (K20, 36, erkek) numaralı katılımcının ifadesi bu durumun en özlü özetidir: “Artık yoğurdu üfleyerek tatmamıza müsaade edin bir zahmet.” Bu cümle, kolektif hafızada yer etmiş travmatik dinî tecrübelerin, bireylerin yeni dinî yapılarla olan ilişkilerini nasıl ihtiyatlı ve temkinli kıldığını sosyolojik olarak görünür kılmaktadır.

Bireylerin ait olmadan inanma biçimi, dini, kurumsal yapılardan bağımsız olarak, kişisel bir deneyim ve ahlaki bir yaşantı olarak yeniden anlamlandırma çabalarını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, seküler dindarlığın tipik bir örneği olarak değerlendirilebilir. Çünkü geleneksel dinî kurumlar, tarihsel süreçlerde iktidar yapılarının elinde birer araç haline gelmiş, toplumsal baskı ve denetim aracı olarak işlev görmüştür. Ancak ait olmadan inanma, bir bakıma dinî kurumsal yapılara karşı duyulan güvensizliğin ve bu yapılardan uzaklaşma isteğinin bir ifadesidir. Bu durum, *pireye kızan ama yorganı yakmayan bir dindarlık* olarak tanımlanabilir. Nitekim Türkiye’deki mevcut dinî yapılarla ilişkisini mesafeli tutan ve kurumsal dindarlığı reddeden bireyler, dini pratiklerini dijital platformlar üzerinden sürdürebilmektedirler. Bu bireyler, Hayalhanem gibi dijital yapılarda, dinî aidiyetlerini sürdürebilmekte, ancak bu aidiyetin kurumsal bir kimlik oluşturmadığını, daha çok bireysel ve geçici bir bağ olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu durum, aynı zamanda bireylerin dinî anlayışlarının daha esnek ve organik bir yapıya dönüştüğünü de göstermektedir. Sosyal medya aracılığıyla dinî deneyimlerini şekillendiren bu bireyler, dinî yapılarla bağ kurma çabalarını terk ederek, maneviyatla olan ilişkilerini kişisel ve bağımsız bir düzeyde sürdürmeyi tercih etmektedirler. Bu süreç, 15 Temmuz gibi dinî-toplumsal travmalar ve kurumsal dinî yapılarla yaşanan olumsuz deneyimlerin sonucudur. Katılımcıların “Artık yoğurdu üfleyerek tatmamıza müsaade edin bir zahmet” şeklindeki ifadeleri, bu durumu açıkça yansıtmaktadır. Bir katılımcı, Hayalhanem’e bağlılık ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Hayır, görmüyorum. Birbirimizden çok uzaktayız. Çok sık gidip gelmediğimiz için kendimizi bir yapıya ait hissetmiyorum. Camiye mesela, gitmek, oturmak, namaz kılmak, serinlemek için gitmek çok farklı bir deneyim. Camide, bir imamla karşılaşırsam, bana yemek verir ya da bir yardım kuruluşuna yönlendirir. Ama Hayalhanem’de böyle bir şey olur mu, emin değilim. Burada bazı eksiklikler var, bunların anlatılması gerektiğini düşünüyorum” (K1, 32, erkek).

Bu görüşme, Hayalhanem ile cami arasında yapılan karşılaştırma, dinî toplulukların işlevselliği ve bireylerin dinî aidiyetlerini nasıl hissettikleri konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Cami, tarihsel olarak, yalnızca ibadet yeri olmanın ötesinde bir sosyal merkez olmuştur. Medine'deki ilk cami, sadece dua edilen bir yer değil, aynı zamanda askeri stratejilerin tartışıldığı, önemli kararların alındığı ve ilmî derslerin verildiği bir mekân olmuştur. Katılımcının camilerdeki toplumsal sahiplenışı vurgulaması, caminin halkla olan güçlü bağını ortaya koymaktadır. Bu bağ, Hayalhanem'in sahip olmadığı bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Hayalhanem, dinî bir topluluk oluşturmaktan çok, bireylerin katılımına dayalı bir platform olarak tanımlanmakta ve dolayısıyla aidiyet duygusu yaratmakta zorlanmaktadır.

Hayalhanem, herhangi bir dinî cemaate veya tarikata bağlı olmadığını, aynı zamanda ticari bir amaç gütmeyeceğini belirtmektedir (Kulluk, 2022, 142). Bu durumu Davie'nin "ait olmadan inanma" kavramı çerçevesinde ele almak mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi Davie, bireylerin dinî deneyimlerini kurumsal yapılara bağlı olmadan, daha çok kişisel düzeyde yaşadıklarını savunmaktadır. Hayalhanem örneği, tam da bu durumu yansıtır; katılımcılar, kurumsal dinî yapılarla kendilerini bağlamadan, dinî inançlarını ve pratiklerini bireysel olarak sürdürmektedirler. Bu durum, dünyada sekülerleşme olgusunun yoğun olduğu ülkelerden biri olan İzlanda örneğinde de görülebilir. İzlanda'da, kiliseye gidenlerin oranı yalnızca %2, ateistlerin oranı ise %2,4'tür. Ancak, aynı toplumda ölümden sonraki hayata inanma oranı %81, ruh varlığına inanma oranı ise %88 olarak kaydedilmiştir (Köse, 2020, s. 173). Buradan çıkarılacak sonuç, bireylerin kurumsal dinî yapılara ait hissetmeseler de dinî inançlarının bireysel olarak hayatlarında hâlâ önemli bir yer tuttuğudur. Hayalhanem örneği de insanların dinî aidiyet duygusunu kurumsal yapılardan bağımsız bir şekilde sürdürmeye devam ettiklerini göstermektedir.

Richard Wright'ın (1953), şu sözleri, bu durumu çok iyi özetlemektedir:

"Din öldü denildiğinden bu yana, her yerde... Eskiden sadece kiliselerin çanlarındaydı; şimdi sokaklarda, herkesin kalbinde. Eskiden din adamları vardı; şimdi ise herkes din adamı (s. 359)."

Katılımcıların ifadelerinde Mehmet Yıldız (Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği'nin ekrandaki en popüler yüzü) ve Hayalhanem'in kurumsal dinî yapılara bağlı olmayan, ancak aynı zamanda dinî bir aidiyet geliştiren bir yapıya sahip oldukları yönündeki görüşler öne çıkmaktadır. İlk katılımcının Mehmet Yıldız'ı diğer dinî figürlerden farklı kılan özelliği, onun herhangi bir kurumsal yapıya doğrudan bağlı olmadan dinî bir yol izlemesidir. Mehmet Yıldız'ın hem kişisel giyim tarzı hem de dini öğretilerindeki esneklik, onu daha "flu" bir yolda ilerliyor gibi göstermektedir. Katılımcı, Mehmet Yıldız'ın Risale-i Nur'a referans verdiğini belirtse de bu referansı sınırlı bir bağ olarak görmekte ve onun, diğer dinî yapılarla ilişkisini farklı bir şekilde değerlendirmektedir. Bu durum, Mehmet Yıldız'ın, geleneksel dinî topluluklarla ilişki kurmama veya onlara bağlılık göstermeme şeklindeki tutumunun, bir tür bağımsız dinî pratiği ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Diğer katılımcı ise, Hayalhanem'i dinî aidiyetin yeniden şekillendiği bir platform olarak değerlendirirken, özellikle Mehmet Yıldız'ın bu yapıyı nasıl yönettiği ve hitap ettiği konusundaki değişimleri fark etmektedir. Katılımcının ifadesine göre, Hayalhanem, maddi çıkarlar üzerinden değil, gönüllülük esasına dayalı olarak insanlara hizmet veren bir yapıdır. Katılımcı, Hayalhanem'i araştırarak, dinî inançları öğrenme sürecini, parasal çıkarlar ve ticari amaçlar olmadan, bireysel bir arayış olarak görmektedir. Ayrıca, katılımcı Mehmet Yıldız'ın hitabetindeki gelişmeleri olumlu bir şekilde değerlendirmektedir ve geçmişe kıyasla çok daha etkili bir şekilde hitap ettiğini ifade etmektedir. Ancak, bu katılımcı da Hayalhanem'e aidiyet duymadığını belirtmekte, amacının yalnızca dinî bilgileri çeşitli kaynaklardan alarak doğruyu bulmak olduğunu ifade etmektedir.

Diğer bir katılımcı M. Yıldız'ın kendini herhangi bir cemaate veya gruba nispet etmeme durumunu farklı bir durum olarak değerlendirerek düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir:

"... Onun giyim kuşama, izlediği yol ve düsturları onu farklı kılıyor. Onu farklı kılan bir diğer husus ise kendisini (herhangi bir yere) nispet etmem konusu olabilir. Örneğin sarıklı cübbeli

bir hoca rahatlıkla ben İsmail Ağa cemaatindenim diyebiliyor. Ama Mehmet Yıldız biraz daha flu bir yolda ilerliyor gibi gerçi kendisini Risale-i Nur hizmetkârı olarak gördüğünü ifade ettiği yerler vardır. Ama ben onu öyle de görmüyorum (K4, 23, erkek)."

Bu ifadeler özellikle, "... ama ben onu öyle de görmek istemiyorum" şeklindeki dile gelmeler, bize ait olmadan inanma durumunun somut örneklerini sunmaktadır. Katılımcılar, dinî aidiyet duygusunu oluştururken, kurumsal dinî yapılar ve katı aidiyetler yerine daha esnek ve bağımsız bir yaklaşımı tercih etmektedirler. Bu, Mehmet Yıldız'ın ve Hayalhanem'in sunduğu modelin, modern bireyin dinî pratiğini anlamlandırmada önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Hayalhanem, katılımcılar için dinî bilgiyi edinme ve yaşam biçimini şekillendirme noktasında bir araç olarak görülürken, aynı zamanda bireysel inanç ve özgürlüğü ön plana çıkaran bir platform olarak değerlendirilmektedir. Bu tür görüşler, modern dinî arayışlar ile kurumsal dinî yapılar arasındaki mesafenin arttığını ve bireylerin dinî aidiyetlerini farklı şekillerde yapılandırdıklarını göstermektedir. Hayalhanem gibi yapıların, katılımcılar için dinî aidiyetten çok bir bilgi alışverişi platformu gibi işlediği, bu sayede bireylerin dinî inançlarını kurumsal bir bağlılık olmadan sürdürdükleri görülmektedir.

Netnografik analizlerde de Hayalhanem platformunun takipçileri arasında aidiyet duygusu taşımadan dinî inançlarını sürdüren bireylerin varlığını ortaya koymaktadır. Nitekim katılımcılar, Hayalhanem'in videolarını izleyerek dinî bilgilerini alırken, aynı zamanda sosyal medya üzerinden bir dua ve temenni kültürü oluşturmuşlardır. Videoların altına yapılan yorumlar, takipçilerin dinî paylaşım yapılan içerikler üzerinden sadece kendi inançlarını yaşadıklarını, aynı zamanda başkalarına da dua ettiklerini göstermektedir. Örneğin, "Bela ve Sıkıntıdan Koruyan Cevşen-ül Kebir Duası" isimli videoya (Hayalhanem, 2021) yapılan yorumlarda takipçiler, yalnızca dua etmekle kalmamış, başkaları için de dua etmeyi bir ibadet ve toplumsal sorumluluk olarak görmüşlerdir. Videonun altına yapılan yorumlar, katılımcıların dinî ritüelleri sadece kişisel bir uygulama değil, aynı zamanda toplumsal anlam taşıyan bir paylaşım olarak deneyimlediklerini göstermektedir. Bu bakımdan katılımcıların yorumları, daha geniş bir dinî topluluk duygusunu yansıtmaktadır; bununla birlikte, herhangi bir kurumsal yapıya aidiyet hissetmemektedirler. Takipçiler, birbirlerine dua temennisinde bulunurken, Hayalhanem'in belirli bir dinî cemaat veya kurumsal yapıya ait olmadığını, sadece dinî içeriklerin paylaşıldığı bir platform olarak değerlendirmektedirler. Örneğin, "Allah'ım bu duayı dinleyip Rabbimden çare bekleyen bütün kardeşlerimi güzel esmaları yüzü suyu hürmetine selamete çıkarsın..." gibi yorumlar, dinî içerikleri kişisel bir iman pratiği olarak değerlendiren, fakat hiçbir kurumsal bağ kurmadan dinî hayatlarını sürdüren bireylerin düşüncelerini yansıtmaktadır (Meçin, 2025, ss. 154-163).

Bir başka örnek ise, "Peygamberimiz 'in (sav) Dilinden Öldükten Sonra İlk Ne Olacak? - Kabir Hayatı" adlı videoya (Hayalhanem, 2020) yapılan yorumlardır. Bu video, kabir hayatı ve ölüm sonrası süreç hakkında bilgi verirken, Hayalhanem'in kendi dinî yapısı ile değil, genel bir dinî öğretimi içerdiği anlaşılmaktadır. Katılımcılar, videoya yaptıkları yorumlarda, kendi dini inançlarını ifade etmeyi ve diğer takipçilerle dua ve temenni paylaşmayı tercih etmişlerdir. Bu yorumlar, katılımcıların kurumsal bir yapı aramadan, dinî bilgileri sadece bireysel bir düzeyde ve bir topluluk hissiyle yaşamaya devam ettiklerini gösterir. Örneğin, "Allah'ım bizi kabir azabından koru" ve "İnşa Allah azap çekenlerden olmayız" gibi ifadeler, katılımcıların dinî yorum ve dua paylaşımlarını, kurumsal dinî yapılar ve aidiyetler ötesinde gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır.

"... Onlara bağlı kalmak gibi bir niyetim yok" diyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Ülkemizde o kadar çok dini sömürgeler yaşandı ki insanlar artık din kokusu gelen gruplara yaklaşmaya korkuyor. Özellikle de kamuda çalışıyorsanız. Çünkü belirli etiketlerle işten alınma durumunuz olabiliyor. Soruşturmaya girme durumunuz olabiliyor vesaire. Dolayısıyla Hayalhanem'i de bir araştırma ihtiyacı duydum. Araştırdığımda da şey çıktı karşıma. Gençlerin toplandığı, bilgi aldığı, öyle işte paradan puldan çok konuşulmadığı, hani para verin şunu yapalım, para verin bunu yapalım muhabbetlerinin çok dönmediği, biraz da gönüllülük esasının

olduğu bir yer olduğunu gördüm hoşuma gitti. Yani cebinden değil de insanlara gönlünden verildiği bir yer aslında. Mehmet Hoca'nın da burada insanlara hitabeti geçmişle bugün arasında çok değişti, çok daha iyi hitap edilebiliyor artık. Eski videolarını izliyorum, yeni videolarda çok daha farklı. Kendini geliştirmiş bir şekilde hitap ediyor, hoşuma gidiyor. Lokomotif kimdir, finansmanı nedir, bilmiyorum ama zaten amacım da gidip onların içine takılı kalmak değil. Biraz oradan biraz buradan dinimi öğreneyim, bilgi alayım hepsini ortaya dökeyim, bir araştırayım hangisi doğru oradan gideyim istiyorum. Benim onlara bağlı kalmak gibi bir niyetim yok.” (K1, 32, erkek).

Yakın tarihimizde yaşanan dinî-siyasi krizler, Türkiye’de bireylerin kurumsal dinî yapılara duyduğu güveni ciddi ölçüde sarsmıştır. Bu kırılma, yalnızca politik değil, aynı zamanda epistemolojik bir dönüşüm yaratmıştır. Katılımcı K1’in ifadeleri, bu dönüşümün bireysel düzeyde nasıl deneyimlendiğine dair güçlü bir gösterge sunmaktadır: Birey, artık tek bir cemaate, tarıkata ya da kurumsal yapıya entegre olmak yerine, “biraz oradan biraz buradan” yöntemiyle dinî bilgiyi eklektik biçimde toplamayı ve bu bilgiler üzerinden kendi maneviyatını kurmayı tercih etmektedir. Bu durum, ait olmadan inanma paradigmasının sahadaki yansımasıdır ve klasik Weberyan rasyonelleşme ya da sekülerleşme tezleriyle açıklanamayacak ölçüde hibrit ve çoğul bir inanç performansına işaret eder.

Bu bireysel inanç performansı, sadece kurumsal yapılardan uzaklaşmakla kalmaz; aynı zamanda yeni bir dijital dinsellik biçiminin habercisidir. Dijital medya, klasik anlamda mekâna ve yüz yüze iletişime dayalı dinsel etkileşimin sınırlarını çözerek, daha ziyade duygusal boyutlu cemaatlerin oluşumuna imkân tanır. Hayalhanem örneğinde görüldüğü gibi, bireyler bu dijital platformlar aracılığıyla hem kendilerini ifade etmekte hem de anonim ama kolektif bir inanç atmosferine dahil olmaktadır. Bu durum, Bourdieu’nun “sembolik sermaye” kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireyin sahip olduğu dinsel bilgiyi ve duygusal deneyimi bir tür sosyal değer olarak kullandığı, fakat bunu kurumsal bir yapı içinde değil, kişisel bir habitus aracılığıyla gerçekleştirdiği görülür. Buradaki dikkat çekici nokta, Hayalhanem’in kendini herhangi bir tarıkata ya da dinî geleneğe doğrudan nispet etmemesi; buna karşılık takipçilerin de bu yapıya dair bir mülkiyet veya mensubiyet duygusu taşımamasıdır. Bu durum, klasik cemaat yapılarından farklı olarak, aidiyetin duygusal, geçici ve öznel temsiller üzerinden kurulduğu post modern inanç biçimlerinin göstergesidir. Katılımcının cami ile Hayalhanem arasında yaptığı karşılaştırma da bu farkı açık biçimde ortaya koyar: Cami, halk tarafından sahiplendiği, gündelik hayatın içine sızdığı ve çok işlevli olduğu için aidiyetin doğal bir nesnesine dönüşürken, Hayalhanem, dijital bir mecra olarak daha çok temsili maneviyat üretmektedir. Başka bir ifadeyle Hayalhanem, kalıcı olmayan ama güçlü duygulara hitap eden içeriklerle bireylerin kısa süreli inançsal rezonans yaşamasına olanak tanır.

Bu bağlamda, Hayalhanem’in özellikle büyük kentlerde, klasik sekülerleşme tezlerinin öngördüğünün aksine, dindar bireyleri etkilemesi, sosyolojide post-seküler toplum tartışmalarına güçlü bir saha verisi sunar. Koşulları belirsiz, aidiyetleri kırılgan ama inanç bağları kuvvetli bir dijital dindarlık biçimi, klasik din sosyolojisinin sınırlarını zorlamaktadır. Bu, Weberyan anlamda rasyonel-seküler birey değil; aksine duygu boyutlu, seçici ve melez kimliklerle donanmış post-seküler bireyin yükselişidir. Bu bireyler ne dine bütünüyle sırt çevirmekte ne de onu geleneksel yapılara sıkıştırmaktadır; aksine, maneviyatı kişisel, taşınabilir ve yeniden yapılandırılabilir bir pratik olarak yaşamaktadır. Netice itibarıyla Hayalhanem gibi yapılar, geleneksel kurumsal dinî yapılardan farklı olarak, bireylere daha esnek, daha az bağlayıcı ama anlam arayışını sürdürebilecekleri bir alan sunmaktadır. Ancak bu alanlar, kalıcı ve organik aidiyetlerin değil; daha çok geçici, bireysel ve gözlem temelli dindarlık biçimlerinin mekânı hâline gelmektedir. Bu bağlamda, dijital maneviyat formlarının hem modern bireyin dinî ihtiyaçlarına hem de günümüz toplumlarının sekülerleşmeyle şekillenen dinî hassasiyetlerine cevap verdiği söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, sekülerleşme kuramının Türkiye bağlamında yeniden düşünülmesini gerektiren önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Hayalhanem örneği üzerinden yürütülen saha gözlemleri, derinlemesine görüşmeler ve netnografik analizler, klasik sekülerleşme tezlerinin iddia ettiği biçimde dinin toplumsal hayattaki etkisinin mutlak bir gerileme yaşamadığını; aksine, yeni formlar, mecralar ve aidiyet kalıpları üzerinden yeniden inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle araştırma, modernleşme sürecinin dinin toplumsal varlığını zayıflatmadığını; aksine, dinin bireysel, kültürel ve dijital düzlemlerde yeni biçimlerde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, klasik sekülerleşme tezlerinin öngördüğü doğrultuda bir “dinin geri çekilişi” değil, bir “biçim dönüşümü” yaşandığını göstermiştir. Bu dönüşümün temelinde, bireyin kurumsal aidiyetlerden bağımsız biçimde inancını sürdürmesi, yani “ait olmadan inanma” olgusu yer almaktadır.

Dinin bu yeni formu, Thomas Luckmann’ın “görünmeyen din” yaklaşımının öngördüğü üzere, kamusal kurumların sınırlarının ötesinde, bireyin gündelik yaşam pratiklerinde ve kişisel anlam dünyasında yeniden kök salmaktadır. Grace Davie’nin “ait olmadan inanma” ve “vekil din” kavramları, inancın artık kurumsal bağlılıktan çok bireysel yönelim ve seçicilik temelinde yaşandığını doğrulamaktadır. Talal Asad’ın sekülerliğe ilişkin tarihsel eleştirileri ise, modern toplumlarda dinin yalnızca yeniden biçimlendirildiğini, bütünüyle dışlanmadığını göstermektedir. Hayalhanem örneği, bu dönüşümün dijital kültürdeki somut yansıması olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların inanç, aidiyet ve maneviyatı çevrimiçi alanlarda yeniden tanımladıkları; bu alanların aynı zamanda bir “dijital cemaat” veya “manevî kamusalılık” oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bireyler, bu platformlarda hem bireysel bir anlam arayışını sürdürmekte hem de paylaşımlar ve etkileşimler yoluyla yeni bir kolektif manevî aidiyet biçimi geliştirmektedir.

Araştırma bulguları göstermektedir ki, modern birey, geçmişte din adına ortaya çıkan otoriter, merkezîyetçi ve ideolojik yapılarla arasına mesafe koymakta; ancak bu mesafe, bireyin kutsal ile ilişkisinin tamamen kesildiği anlamına gelmemektedir. Aksine, inanç, ahlak ve maneviyat gibi dinî motifler, bireysel düzlemde daha özerk, seçici ve çoğulcu biçimlerde yeniden yaşanmaktadır. Bu durum, dinin kurumsal formuna yönelik bir eleştiriye içermekle birlikte, dinin anlam dünyasındaki işlevini tümüyle reddetmemektedir. Bourdieu’nun kültürel ve sembolik sermaye kavramsallaştırması çerçevesinde, dijital dinî yapılar (örneğin Hayalhanem), klasik dinî kurumlara kıyasla iktidar ilişkilerinin daha az belirleyici olduğu, katılımın daha esnek ve yatay biçimlerde gerçekleştiği alternatif bir dinsel alan sunmaktadır. Katılımcıların “takipçi” konumunda kalmayı tercih etmeleri, dijital alanlardaki dinsel etkileşimi sembolik bir sermaye biriktirme süreci olarak kurmakta; bireyler, bu etkileşimden sosyal anlam ve duygusal tatmin üretmektedir. Ancak bu süreç, onları kurumsal bir mensubiyet içine çekmemektedir. Burada oluşan dindarlık, kolektif yapıların dışında ve onlarla çatışma içinde olmaksızın, bireyin seçiciliği üzerinden inşa edilen bir “post-kurumsal dindarlık” olarak tarif edilebilir.

Çalışmanın önemli çıktılarından biri, dijitalleşen toplum yapısında dinin rolünün daha çok bireysel, deneyimsel ve duygusal yönleriyle varlığını sürdürmesidir. Din, artık sadece ibadet ya da itikat alanıyla sınırlı kalmamakta; sosyal medya aracılığıyla duygu paylaşımı, umut arayışı, dayanışma ve manevi destek gibi işlevleri de üstlenmektedir. Bu bağlamda, klasik anlamda “cemaatleşme” olgusu, dijital topluluklar içinde yeniden yorumlanmakta; mekânsal birliktelik yerine, zaman-mekân sınırlarını aşan bir “manevi yakınlık” duygusu üzerinden kurulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, din sosyolojisinin hem kavramsal çerçevesini hem de yöntemsel araçlarını dijitalleşme çağının gereklerine göre yeniden yapılandırması gerektiğine işaret etmektedir. Söz konusu yeni dindarlık biçimleri, artık klasik kurumsal yapılar üzerinden değil; dijital etkileşim, içerik tüketimi ve sembolik temsiller üzerinden anlaşılabilir hale gelmektedir. Bu, sadece dinî pratiklerin değil, aynı zamanda inanç biçimlerinin de bireyselleşmesi ve çoğulculaşması anlamına gelmektedir.

Çalışma, internet ve akıllı cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte yeni iletişim teknolojilerinin, geleneksel kalabalık sohbet ortamlarını ve dinî etkileşim biçimlerini köklü biçimde dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim dijital çağda, yüksek kültüre ait dinî bilgi biçimlerinin halktan gizlenmesi ya da belirli otoritelerce sınırlandırılması artık mümkün görünmemektedir. Böylece dijital evren, dinî bilginin dolaşımını genişleten ve onu toplumsal tabakalar arasında geçirgen hâle getiren yeni bir epistemik alan yaratmıştır. Dijital çağın ürettiği enformatik bombardıman, bilgiye erişimi kolaylaştırmak yerine onu karmaşıklştırmış; böylece doğruyla yanlışın ayırt edilmesi güçleşmiş ve güvenilir dinî bilgiye ulaşmak, devasa bir dijital enformasyon yığını arasında seçici bir çabaya dönüşmüştür. Eğlenceye ve görselliğe endekslenen yeni medya araçları, dinî söylemin ciddiyetini ve derinliğini aşındırarak kayıtsızlık ve pervasızlığı beslemektedir. Bu dönüşüm, tipografik metin merkezli yorum çağının sona erdiği ve hatibi, yani dijital vaizi öne çıkaran yeni bir “gösteri çağının” başladığını göstermektedir. Günümüz gençliği için din, artık yalnızca bir inanç değil, aynı zamanda görsel olarak deneyimlenen bir dijital performanstır.

Sonuç olarak, modern kentleşmenin topluluk asabiyetini çözmesiyle birlikte dinin toplumsal varlığı, artık kurumsal yapılara bağlı bir alanla sınırlı olmaktan çıkmıştır. Kentin sekülerleştirici dinamikleri, bireyi dinsel otoritelerden görece bağımsızlaştırmış; ancak bu bağımsızlık, inançsızlıktan ziyade inanç biçimlerinin farklı bir düzlemde yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim dijital teknolojilerin yaygınlaşması, dinî etkileşimi geleneksel mekânlardan çevrim içi alanlara taşımış ve böylece dinin kamusal görünürlüğü, bireysel deneyim, kültürel hafıza ve dijital etkileşim ekseninde yeniden biçimlenmiştir. Bu yeni dijital kamusalık, dinî bilginin hiyerarşik dolaşımını kırarak onu geniş halk kitlelerine açarken, aynı zamanda enformatik yoğunluk ve eğlence kültürünün etkisiyle dinî içeriğin yüzeyselleşmesine de yol açmıştır. Metin merkezli yorum çağının yerini, hatibi, yani dinî influencerları öne çıkaran “gösteri çağı” almıştır. Bu dönüşüm, post-modern bireyin “bir yere ait olmadan bir şey olma” hâlini besleyen; cemaatin içinde değil ama cemaatle olma biçiminde tezahür eden aidiyetsiz aidiyet modellerini güçlendirmiştir. Dolayısıyla sekülerleşme, artık dinin toplumsal alandan çekilmesi değil, dinle kurulan ilişkinin biçim değiştirmesi olarak okunmalıdır. Modern birey, dinle bağını bir mensubiyet meselesi olmaktan çıkararak, anlam, kimlik ve aidiyet arayışının bir boyutu hâline getirmektedir. Bu bağlamda dijital çağ, dinin toplumsal varlığını yeniden kurduğu, bireysel özgürlük ile toplumsal dayanışma arasında salınan özgün bir alan üretmiştir. Gelecek araştırmalar açısından, dijital platformlarda sergilenen dinî pratiklerin gündelik yaşamla ve bireysel kimlik inşasıyla nasıl eklemlendiğinin incelenmesi, bu dönüşümün derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca sekülerleşme tartışmalarının, yalnızca dinin kamusal alandaki görünürlüğü değil, bireysel bilinçteki yeniden üretimi ekseninde ele alınması zorunlu hâle gelmiştir. Hayalhanem örneği, bu bağlamda, dijital dindarlığın sadece Türkiye’ye özgü bir olgu olmadığını; aksine küresel ölçekte yaygınlaşan post-seküler bir fenomenin yerel bir yansımasını temsil ettiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Aron, R. (2000). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. Bilgi Yayınları.
- Asad, T. (2007). *Sekülerliğin biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet ve modernite* (F. B. Aydar, Çev.), Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Post modernlik ve hoşnutsuzlukları*. Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (2010). *Sermaye biçimleri*. Der. M. M. Şahin & A. Z. Ünal. *Sosyal Sermaye*. Değişim Yayınları.
- Davie, G. (2005). *Modern Avrupa’da din*. Küre Yayınları.

- Davie, G. (2012). *Belief and unbelief: Two sides of coin. Approaching Religion*, 2(1), 3–7.
- El-Attas, M. N. (2019). *İslam, sekülerizm ve geleceğin felsefesi* [Çev. M. E. Kılıç]. İnsan Yayınları.
- Erkan, H. (2008). *Ekonomi sosyolojisi*. Barış Yayınevi, Fakülteler Kitabevi.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme teorisi: Sekülerleşen Türkiye'nin analizi*. Liberte Yayınları.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı cilt I: Eylem rasyonelliği ve toplumsal rasyonelleşme* (C. 1). Kabalacı.
- Habermas, J. (2007). *İdeoloji olarak teknik ve bilim*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hayalhanem (Direktör). (2020). *Peygamberimiz'in (sav) dilinden öldükten sonra ilk ne olacak?: Kabir hayatı* [Video kaydı]. <https://www.youtube.com/watch?v=HVjtWltVj4M>
- Hayalhanem (Direktör). (2021). *Bela ve sıkıntıdan koruyan Cevşen-ül Kebir duası* [Video kaydı]. <https://www.youtube.com/watch?v=uNxw3g40DrQ&t=1466s>
- İbn Haldun. (2018). *Mukaddime*. Dergâh Yayınları.
- Kirman, M. A., & Çapcıoğlu, İ. (2015). *Sekülerleşme: Klasik ve çağdaş yaklaşımlar*. Otto Yayıncılık.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. Sage Publications.
- Köse, A. (2020). *21. Yüzyılda dinin geleceği: Kutsalın dönüşü*. Timaş Yayınları.
- Kulluk, R. (2022). *İki dünya arasında: Din, hayat ve seküler formlar. İçinde Dijital Dönemde Dini Hayatın ve Dindarlığın Dönüşümü: Youtuber vaizliği – Hayalhanem örneği*. NEÜ Yayınları.
- Luckmann, T. (2016). *Görünmeyen din* (A. Coşkun, Çev.). Rağbet Yayınları.
- Meçin, H. (2025). *Yeni bir dindarlık formu olarak Hayalhanem örneği* [Doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Ökten, M. S. (2021). *Cemaat modernliği: Nurcularda uyum, direnç ve değişim dinamikleri*. Nobel Yayınları.
- Özbölük, T., & Dursun, Y. (2015). *Pazarlama araştırmalarında paradigmatal dönüşüm ve etnografinin dijital evrimi: Netnografi*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 46, 227–249.
- Sarı, H., & Demir, R. (2024). *Dijital cemaat oluşumunda M nesli imkânı*. İçinde *Dijital dönüşüm ve din* (ss. 63–103). Kitap Dünyası Yayınları.
- Sarı, H. (2023). *Yeni bir Nurcu oluşum olarak Hayalhanem* [Doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.
- Stark, R. (1999). *Secularization: R.I.P. Sociology of Religion*, 60(3), 249–273.
- Şimşek, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Anadolu Üniversitesi Yayını (No: 2653), Açıköğretim Fakültesi Yayını (No: 1619).
- Wallace, R. A., & Wolf, A. (2002). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2010). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. Alter Yayıncılık.
- Wright, R. (1953). *The outsider*. Harper and Row.

From Institutional Religion to Individual Religiosity: Believing Without Belonging

Habip MEÇİN*

Extended Abstract

Introduction

This study challenges the traditional confines of modernization and secularization theories by asserting that the social presence of religion transcends formal institutional boundaries. While classical theories often predicted a decline or marginalization of religion in modern societies, recent sociological insights suggest a more complex reality in which religion adapts and transforms rather than disappears. Central to this investigation is the concept of “believing without belonging,” which captures the shift of religious identity from collective, institutional affiliations toward individualized and autonomous expressions of faith. This phenomenon reflects broader societal trends such as individualization, pluralism, and the changing nature of community ties in late modernity. The study aims to critically analyze how these dynamics influence the visibility, practice, and meaning of religion today, particularly in the context of emerging digital spaces. By exploring this transformation, the research contributes to a deeper understanding of how religion remains relevant and meaningful amid ongoing social, cultural, and technological changes. Thus, the study situates itself at the intersection of religion, society, and media, providing a comprehensive framework to assess the evolving landscape of religious life in contemporary society.

Theoretical Framework

The theoretical framework is built upon Thomas Luckmann’s concept of “invisible religion,” Grace Davie’s ideas of “believing without belonging” and “vicarious religion,” along with Talal Asad’s historical and institutional critiques of secularism. Luckmann argues that religion increasingly functions in private, individualized, and less formalized spheres, while Davie highlights the growing separation between personal belief and institutional membership. Asad emphasizes that secularization is not a neutral process but is deeply intertwined with Christian historical and institutional power structures. These theoretical perspectives collectively provide a comprehensive basis for understanding how religion is reproduced beyond institutional ties at individual and cultural levels. Therefore, this framework supplies the necessary conceptual tools to analyze the multilayered nature of modern religion.

Religion’s Visibility and Transformation in Modern Society

Contrary to the predictions of classical secularization theories which often foresaw a steady decline in the social presence and influence of religion this study reveals that religion’s visibility in public and private spheres remains significant and dynamic. Religion is no longer confined solely to

* Dr., Presidency of Religious Affairs, e-mail: sosyiloghabip@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1948-3324, Mersin, Türkiye

formal institutions such as churches, mosques, or temples; rather, it manifests across diverse social arenas including individual practices, cultural traditions, and especially through digital media platforms. This expansion of religious visibility reflects religion's capacity to adapt to rapid social and technological changes, allowing it to maintain relevance in contemporary societies characterized by pluralism and fragmentation. Moreover, the transformation is not merely about presence but involves a qualitative shift in how religion is experienced, expressed, and transmitted. Religious practices have become more personalized and fluid, often blending with cultural and digital expressions that reshape communal boundaries and modes of social interaction. This evolving religious landscape challenges sociological paradigms that center solely on institutional religion, urging scholars to adopt more nuanced and multidimensional approaches. Understanding religion's contemporary forms thus requires a framework that accounts for its hybrid naturesimultaneously rooted in tradition and innovation, individual agency and collective memory, offline practices and online engagement.

Emergence of New Forms of Religiosity and the Role of Digital Communities

One of the key contributions of this study lies in highlighting the emergence of new forms of religiosity that develop independently from traditional institutional frameworks. These contemporary religious expressions not only reshape individual belief systems but also transform cultural memory comprising shared narratives, symbols, and collective practices as well as the socialization processes through which religious identity is formed and transmitted. Digital communities, exemplified by the Hayalhanem group, serve as vital case studies illustrating this phenomenon. Operating primarily through platforms such as YouTube and social media, these communities leverage digital technologies to facilitate religious expression, identity construction, and communal belonging in innovative ways. This reconfiguration challenges established religious authority structures by decentralizing control and promoting participatory, interactive modes of engagement. The hybrid nature of such digital religiosity integrates classical religious elements with new media forms, creating a fluid and evolving religious practice space. Moreover, these digital spaces offer opportunities for marginalized voices and previously underrepresented groups to contribute to and shape religious discourse, thus democratizing religious participation. Consequently, digital communities become not only sites of worship and belief but also arenas of cultural negotiation, social support, and identity affirmation within the modern religious landscape.

Methodology

The study employs qualitative content analysis and thematic interpretation to holistically examine theoretical literature alongside empirical field data through a sociological lens. Data collected include digital content produced by the Hayalhanem community, as well as observations and in-depth interviews. An observational and interpretive approach to the digital religious practices of individuals detached from institutional religion allows for a nuanced understanding of digital media's impact on religious experience. This methodological approach provides the necessary flexibility and depth to capture the complex nature of modern digital religion.

Findings and Discussion

The findings demonstrate that religion has not disappeared in the modern era but continues to exist through processes of individualization and digitalization. Secularization is not a process of religious elimination but rather the diffusion and transformation of religion into new domains and forms. Digital media, personal belief, and cultural memory emerge as the key drivers of this transformation. The Hayalhanem case concretely illustrates how digital religiosity creates an active, participatory, and evolving religious space. Additionally, it is observed that digital religiosity fosters new forms of social solidarity and identity practices within contemporary society.

Conclusion and Contributions

This study contributes to the sociology of religion by providing a perspective that transcends reductionist secularization paradigms and accounts for religious meaning-making in the digital age. It emphasizes how digital media and individual belief practices sustain religion's social visibility, with cultural memory and socialization playing critical roles in its continuity. By revealing the interaction between newly emerging forms of religiosity and social dynamics, the research offers a vital theoretical and empirical foundation for understanding the multifaceted and digitalized nature of modern religion. Furthermore, it highlights the necessity for further comprehensive studies on the diverse expressions and societal impacts of digital religion. In doing so, it lays out a rich roadmap for future research on the changing nature of religion in the digital era.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale intihal.net yazılımıyla taranmıştır. İlgili dergi kurallarına uygundur.

This article has been scanned using the intihal.net software and adheres to the relevant journal's guidelines.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

This study adheres to the rules specified under the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive."

Acknowledgement

Bu makale, yazarın Prof. Dr. Mehmet Birekul danışmanlığında, 2025 yılında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde tamamlanan "Yeni Bir Dindarlık Formu Olarak Hayalhanem Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Çalışmanın Etik İzin Bilgileri / Ethics Committee Approval

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun 10/11/2023 tarihli, 11 toplantı sayılı ve 2023/485 numaralı kararı çerçevesinde çalışma etik açıdan bir sakınca içermemektedir.

Within the framework of the decision numbered 2023/485, taken at the 11th meeting dated 10/11/2023 by the Social and Human Sciences Scientific Research Ethics Committee of Necmettin Erbakan University, the study does not present any ethical concerns.